

Альона Романова
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
alona.s.romanova@lpnu.ua

ПРАВО НА ОСВІТУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.113>

© Романова А., 2023

З'ясовано, що в умовах російської агресії Міністерство освіти і науки України використовує Секторальну робочу групу “Освіта і наука” як майданчик для діалогу з максимально широким колом партнерів та друзів України для формування міжнародної коаліції на підтримку українських освіти і науки. Можна констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для військового стану, з його певними обмеженнями.

Наголошено, що важливим моментом є безпрецедентна підтримка міжнародних партнерів, що надається не лише у військовому плані, але й у соціальній площині, зокрема в контексті можливостей пільгового вступу випускників шкіл у закордонні університети, коледжі, а також ряд соціальних гарантій щодо проживання, охорони здоров'я і безпосередньо можливості навчання українською мовою.

Зазначено, що під час військового стану представники закордонних закладів освіти розробляють для українських студентів, а також майбутніх студентів програми лояльності підтримки у питаннях фінансування навчання. В Україні теж діють пільгові програми вступу до ЗВО для внутрішньо переміщених осіб, дітей сиріт, дітей із прифронтових територій та інших категорій осіб. Держава робить той максимум для реалізації мети освіти, забезпечення права на освіту і збереження стабільності в освітньому просторі, який можливий в умовах воєнного стану. За умов війни збільшується потік людей, що виїжджають за кордон через прагнення збереження життя і здоров'я своїх дітей. Це природна реакція людини на смертельну небезпеку, але дуже багато громадян України повертаються і продовжують своє навчання в порівняно безпечних регіонах.

Акцентовано увагу на проблемі реалізації права на освіту особами з особливими освітніми потребами. В сучасних умовах таким особам важливо забезпечити якісний доступ як до навчального процесу, так і безпеку під час небезпеки в умовах воєнного стану (безперешкодний доступ до укриття під час повітряної тривоги, можливість користування засобами зв'язку для участі в онлайн-сесіях у “пунктах незламності” тощо).

Ключові слова: війна, воєнний стан, освіта, право на освіту, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми. Безпрецедентні трагічні виклики сьогодення, зумовлені війною росії проти України, загострили ряд питань соціально-правового спрямування.

Одним із таких викликів є належна реалізація права на освіту в умовах воєнного стану.

До війни процес реформування освітнього простору в Україні досягнув значних результатів на усіх рівнях. Ми могли спостерігати позитивні зміни в шкільній освіті, у закладах вищої освіти, а також активізацію міжнародних зав'язків в освітньому середовищі.

В державі були прийняті відповідні нормативно-правові акти, що регламентували процедуру впровадження нововведень в освіті, які б дали змогу українській молоді безперешкодно інтегруватися в світовий освітній простір, а згодом і професійне середовище.

З початком російсько-української війни на перше місце вийшло питання безпекової ситуації в процесі надання освітніх послуг, а також, максимальне забезпечення гарантованого Конституцією України права на освіту.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемним аспектом дослідження особливостей реалізації права на освіту під час війни в Україні є вже сам режим воєнного стану, який передбачає ряд обмежень прав людини і громадянина задля його безпеки і безпеки суспільства. Безпекова ситуація, морально-психологічний клімат негативно впливають на учасників освітнього процесу, що провокує зниження рівня надання освітніх послуг, а також мотиваційні чинники для молоді втрачають свою актуальність.

Держава, громадські об'єднання, освітянська спільнота повинна вживати усіх заходів для повноцінного розвитку майбутнього покоління українців, яким належить нелегка місія розбудови України після перемоги у війні проти росії.

Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на внутрішньо-державні та міжнародні нормативно-правові акти, теоретико-методологічний потенціал дослідників-педагогів, правників та соціологів.

Така нормативно-правова база та дослідницькі концепції сприятимуть тому, що в межах юриспруденції і соціальної та правової психології сформується новий підхід до розуміння особливостей реалізації права на освіту під час війни не лише в Україні, а й у світі загалом.

Мета статті: полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння особливостей реалізації права на освіту під час війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш вразливих категорій громадян України під час війни є діти і молодь. Задля збереження майбутнього нації держава повинна вживати усіх можливих заходів для реалізації основних прав дітей і молоді.

За законодавством України воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Нині українські студенти і школярі навчаються за різними формами (очна, дистанційна, змішана). Такий формат навчання не став для освітнього середовища новим і несподіваним, адже пандемія коронавірусу стала причиною для переходу на такий формат навчання значно раніше.

Ми можемо констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для воєнного стану з його певними обмеженнями.

В Конституції України зазначається, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і піс-

лядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [2].

Суспільство з острахом очікувало, що рівень знань, умінь і навичок учнівсько-студентської молоді під час війни знизиться, але час показав зворотне. Молодь, що, на жаль, проходить процеси особистісного становлення у таких трагічних умовах, проявила себе як свідомі і цілеспрямовані громадяни, що прагнуть здобувати знання як в Україні, так і за її межами.

Щодо права на здобуття освіти за кордоном, то варто зауважити, що нагнітання ситуації з масовим прагненням молоді виїхати за межі України насправді не відповідає дійсності. Наші хлопці і дівчата вступають до ЗВО в Україні, захищають державу в найгарячіших точках і свідомо прагнуть працювати згодом на відродження усіх сфер життєдіяльності суспільства.

Звичайно, як і в будь-якій державі, за умов війни збільшується потік людей, що виїжджають за кордон через прагнення збереження життя і здоров'я своїх дітей. Це природна реакція людини на смертельну небезпеку. Та ми бачимо, що дуже багато громадян України повертаються і продовжують своє навчання в порівняно безпечних регіонах.

Важливим моментом є безпрецедентна підтримка міжнародних партнерів, що надається не лише у військовому плані, але й у соціальній площині, зокрема в контексті можливостей пільгового вступу випускників шкіл у закордонні університети, коледжі, а також, ряд соціальних гарантій щодо проживання, охорони здоров'я і безпосередньо можливості навчання українською мовою.

За словами Генерального директора директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України О. Шарова, “система освіти достатньо гарно адаптувалась до війни. Досвід війни 2014 року дозволив вирішити проблему з переміщенням ЗВО та забезпеченням виплат викладачам і студентам. Цього разу вдалося перемістити ще й заклади фахової передвищої освіти, у 2014 році ми такі заклади втратили. Маса закладів, які працюють у тилкових регіонах, включились у програми внутрішньої мобільності, запросили на навчання студентів до себе” [3].

В умовах російської агресії Міністерство освіти і науки України використовує Секторальну робочу групу “Освіта і наука” як майданчик для діалогу з максимально широким колом партнерів та друзів України для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти і науки. З огляду на важливість завдань, що постають перед системою освіти, команда Міністерства освіти і науки України підготувала перелік ключових пріоритетів для політики в сфері освіти, вчасне впровадження яких мінімізує освітні втрати та забезпечить стійкість української освіти [4]:

- проектні пропозиції щодо невідкладних потреб української освіти;
- невідкладні потреби в комп'ютерному обладнанні та пристроях;
- потреби закладів П(ПТ)О які приймають ВПО;
- невідкладні потреби у сфері психологічної підтримки та супроводу.

Щодо ЗВО, то студенти і викладачі можуть брати участь у міжнародній грантовій діяльності, академічній мобільності для підвищення кваліфікації і безпосередньо здобуття освіти.

Представники закордонних закладів освіти розробляють для українських студентів, а також, майбутніх студентів програми лояльності підтримки у питаннях фінансування навчання.

В Україні теж діють пільгові програми вступу до ЗВО для внутрішньо переміщених осіб, дітей сиріт, дітей з прифронтових територій та інших категорій осіб. Держава робить той максимум для реалізації мети освіти, забезпечення права на освіту і збереження стабільності в освітньому просторі, який можливий в умовах воєнного стану.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству,

збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [5].

Державна служба якості освіти розробила рекомендації, які допоможуть директорам шкіл організувати безпечне освітнє середовище і в очному, і в дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати, залежно від безпекової ситуації. У збройних конфліктах питання збереження закладів освіти як безпечного простору є надзвичайно гострим. У 2015 році ООН розробило Декларацію про безпеку шкіл, яку станом на 2022 рік підписало 109 країн, серед яких немає росії. На сьогодні ж в Україні ця країна-агресор розглядає заклади освіти як об'єкти для обстрілів. За інформацією Міністерства освіти і науки України, станом на 18 серпня 2022 року від бомбардувань та обстрілів пошкоджень зазнали 2300 закладів освіти, з них 286 зруйновані повністю [6].

Важливо акцентувати увагу на реалізації права на освіту особами з особливими освітніми потребами.

Законодавство України дає визначення інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників; інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти, з урахуванням їхніх потреб та можливостей [5].

В сучасних умовах таким особам важливо забезпечити якісний доступ до навчального процесу, і безпеку в умовах воєнного стану (безперешкодний доступ до укриття під час повітряної тривоги, можливість користування засобами зв'язку для участі в онлайн-сесіях у “пунктах незламності” тощо).

Висновки. Отже, на сьогодні в Україні максимально створюються умови із забезпечення права на освіту. Прийнято ряд нормативно-правових актів, що дозволяють уникнути колапсу в освітньому середовищі, реалізуються укладені на міжнародному рівні договори і програми про співпрацю України, зокрема з країнами Європейського Союзу.

Звичайно, основою злагодженої дії складного освітнього механізму є люди, наші громадяни (студенти, викладачі, учні, вчителі). Кожен із нас прагне перемоги України в цій жорстокій війні і повноцінне функціонування кожної соціальної інституції дозволить уникнути загального хаосу, суспільно-правової аномії, що збереже держані ресурси для забезпечення обороноздатного потенціалу нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про правовий режим воєнного стану”. (2015). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
2. Конституція України. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Вплив війни на вищу освіту в Україні: виклики та перспективи. (2022). URL : <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-vyshhu-osvitu-v-ukrayiny-vyklyky-ta-perspektyvy/>.
4. Потреби освіти і науки та отримана допомога. (2022). URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>.
5. Закон України “Про освіту”. (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
6. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. (2022). URL : <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhenovvim/?fbclid=IwAR0zGEgT6vdTRfyZ7VCLPhKBvxNSMNYJ5yrnjIEyFoIFqE8fjR0hN8W5-0>.

REFERENCES

1. **Zakon Ukrainy “Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu”**. [Law of Ukraine “On the legal regime of martial law”]. (2015). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

2. **Konstytutsiia Ukrainy**. [Constitution of Ukraine]. (1996). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. **Vplyv viiny na vyshchu osvitu v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy**. [Influence of war on higher education in Ukraine: challenges and prospects]. (2022). URL : <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-vyshhu-osvitu-v-ukrayiny-vyklyky-ta-perspektyvy/>.

4. **Potreby osvity i nauky ta otrymana dopomoha**. [Education and Science needs and assistance received]. (2022). URL : <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>.

5. **Zakon Ukrainy “Pro osvitu”**. [Law of Ukraine “On Education”]. (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

6. **Bezpechne osvitnie seredovyshe: novi vymiry bezpeky**. [Secure educational environment: new safety measurements]. (2022). URL : <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/?fbclid=IwAR0zGEgT6vdTRfyfZ7VCLPhKBvxNSMnyJ5yrnjIEyFoIFqE8fjR0hN8W5-0>.

Дата надходження: 03.02.2023 р.

Alona Romanova

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor
of the Department of Theory of Law and
Constitutionalism
Institute of Jurisprudence and Psychology
and innovative education
alona.s.romanova@lpnu.ua

EDUCATION RIGHT: FEATURES OF REALIZATION DURING THE WAR IN UKRAINE

It has been found that in the context of russian aggression, the Ministry of Education and Science of Ukraine uses the Sectoral Working Group “Education and Science” as a dialogue with the widest possible range of partners and friends of Ukraine to form an international coalition in support of Ukrainian education and science. It can be stated that in Ukraine the right to education is ensured as a martial law with its certain restrictions.

It is emphasized that an important point is the unprecedented support of international partners, which is provided not only in the military plan but also in the social plane, in particular in the context of opportunities for preferential entry 'I also directly learning in Ukrainian.

It is stated that during the martial law, representatives of foreign educational institutions develop for Ukrainian students, as well as future students of the support for support for training. In Ukraine, there are preferential entry programs for internally displaced persons, orphans, children from the frontal areas and other categories of persons. The state makes the maximum for the realization of the purpose of education, ensuring the right to education and maintaining stability in the educational space, which is possible in the conditions of martial law. Under the war, the flow of people traveling abroad increases through the desire to preserve the lives and health of their children. It is a person's natural reaction to a deadly danger, but many Ukrainian citizens return and continue their training in relatively safe regions.

Attention is emphasized on the problem of exercising the right to education by persons with special educational needs. In modern conditions, it is important for such persons to provide quality access to both the educational process and safety during danger in martial law (unobstructed access to shelter during air alarm, the possibility of using communication facilities to participate in online sessions in “points of indomitable points”).

Key words: war, martial law, education, right to education, inclusive education.